

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

DE, DEM eller DOM?

– lärares attityder och elevers kunskaper

Sofia Selin

Ämnesintegrerat examensarbete på lärarprogrammet, 15 poäng
LSV410, Svenska för blivande lärare
Ht 2008
Handledare: Lars-Gunnar Andersson

Sammandrag

Majoriteten av den svenska befolkningen ersätter i talet pronomenen *de* och *dem* med *dom*. *Dom* tillhör talspråket medan *de* och *dem* traditionellt tillhör skriftspråket. Ända sedan 1970-talet har språkvårdare, svensklärare och språkintresserad allmänhet debatterat hur och hur mycket talspråket får synas i skrift. En fråga som väckt och fortfarande väcker reaktioner är just huruvida man får använda *dom* i skrift eller inte.

Kursplanerna för svenska i grundskolan och Svenska A på gymnasiet innehåller båda mål som innebär att eleverna ska lära sig skilja på talat och skrivet språk. Trots detta är lärarkåren oense i frågan kring *dom* i skrift.

I den här uppsatsen undersöks hur sex lärare ställer sig till *dom* i skrift samt hur elever idag använder *de* och *dem*. Syftet med uppsatsen har varit att undersöka om det finns något samband mellan elevernas användning av *de/dem* och lärarens ideologi i språkvårdsfrågan.

189 elever (från år 7 i grundskolan till år 3 på gymnasiet) fyllde i ett lucktest där de tvingades använda *de* eller *dem*. Luckorna utgjorde satsernas subjekt, objekt eller var artiklar. Klassernas svensklärare intervjuades sedan angående talspråk i skrift med fokus på *de/dem/dom*.

Resultatet av undersökningen pekar på att lärarens inställning och attityd till *dom* i skrift påverkar elevernas resultat i betydligt högre utsträckning än elevernas ålder och kön. Elever vars lärare tillåter *dom* i skrift hade fler fel i lucktestet än elever vars lärare förespråkar *de/dem*. Elever som konsekvent får *dom* rättat och påpekat behärskar således *de/dem* bättre än elever som inte får det. Detta tyder på att elevernas naturliga språkkänsla inte räcker till utan att lärarens inställning och undervisning blir avgörande. I ett vidare perspektiv innebär detta att lärarens ideologi i hög grad påverkar elevernas språkbruk.

När det gäller elevernas användning av *de/dem* så kunde en överanvändning av *dem* påvisas då eleverna hade svårt att välja rätt form där luckan var subjekt.

Vid en jämförelse med vad som framkommit i tidigare forskning så visade dagens elever upp ett sämre resultat än elever på 1980-talet. I min undersökning hade klasserna i genomsnitt mellan 1,5 och 3,5 fel medan elever på 80-talet hade mindre än ett fel i genomsnitt.

Nyckelord: Personliga pronomen, talspråk, språkvård

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte och frågeställningar	1
3. Urval och metod	2
4. Bakgrund	3
4.1 Skolan och språket	3
4.2 Styrdokument	4
4.2.1 Svenskämnet i grundskolan	4
4.2.2 Svenskämnet på gymnasiet	5
5. Tidigare forskning	5
6. Resultat	8
6.1 Resultat del I: Elevernas resultat	8
6.2 Analys del I	8
6.3 Resultat del II: Lärarens attityd	10
6.3.1 År 7	10
6.3.2 År 8	11
6.3.3 År 9	12
6.3.4 HP1	13
6.3.5 EK2	14
6.3.6 NV3	15
6.4 Sammanfattning del II	17
6.5 Analys del II	18
6.6 Resultat del III : Vilka fel?	19
6.6.1 Lätta luckor	19
6.6.2 Mellan luckor	20
6.6.3 Svåra luckor	20
6.7 Analys del III	20
6.8 Lucka 14 – dem som eller de som?	21
7. Sammanfattade slutsatser	23
8. Avslutande diskussion	24
9. Litteraturförteckning	25
Bilaga 1: Lucktexten	
Bilaga 2: Intervjuguide	

Tabellförteckning

Tabell 1: Antal flickor respektive pojkar i undersökta klasser	2
Tabell 2: Genomsnittliga resultat	8
Tabell 3: Spridning	9
Tabell 4: Andel rätta svar/lucka och klass (%)	19
Tabell 5: Resultat lucka 14	22

1. Inledning

En stor del av Sveriges befolkning ersätter i dagligt tal de personliga pronomenen *de* och *dem* med *dom* (med undantag för vissa sydsvenska dialekter där *di* och *dom* förekommer). Vi skiljer med andra ord inte på subjektsform och objektsform i talspråket. Att vi säger *dom* väcker inga reaktioner, men när talets *dom* börjar smyga sig in i skrift så kommer reaktioner från alla möjliga håll.

Skriftspråksnormen kräver nämligen att vi ska hålla isär *de* och *dem* och då ställer talspråkets *dom* till problem. Eftersom vi inte skiljer på formerna i talet så blir det ibland svårt att använda *de/dem* på ett korrekt vis i skrift – speciellt för barn som kommer till skolan utrustade med just talspråket. Det händer därför att *de/dem* används på ett felaktigt sätt eller att den osäkre helt enkelt garderar sig genom att använda *dom* istället. (*Språkriktighetsboken*, 2005:205)

Frågan blir då: får man skriva *dom*? Frågan har stötts och blötts av både språkvårdare, svensklärare och språkintresserad allmänhet i årtionden. För att generalisera frågan så handlar den helt enkelt om hur och hur mycket talspråket får synas i skrift.

Debatten kring *dom* i skriftspråk väcktes i slutet av 1970-talet då talspråkets *dom* började smyga sin i offentliga publikationer och i samma veva uppmärksammade svensklärare att *dom* blev allt mer vanligt förekommande i elevernas texter. Trots att Svenska språknämnden rekommenderar fortsatt användning av *de/dem* i skrift så finns det en grupp *dom*-förespråkare som anser att det är dags att släppa på tyglarna. Språket skulle bli lättare att lära och några katastrofala följder av *dom* i skrift är inte troliga.

I den här uppsatsen undersöks hur sex olika svensklärare ställer sig i frågan samt hur deras attityd till *dom* i skrift påverkar elevernas förmåga att välja mellan *de* och *dem* på ett normenligt sätt.

2. Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att ge en bild av hur väl eleverna behärskar pronomenen *de* och *dem* med hänsyn till variablerna kön, ålder samt lärarens inställning till den aktuella språkvårdsfrågan. Uppsatsen utgår från följande frågeställningar:

1. Är äldre elever säkrare på *de/dem* än yngre elever?
2. Finns det att se någon skillnad mellan pojkar och flickor?
3. Vilka fel gör eleverna?
4. Påverkar lärarens inställning till *dom* i skrift hur väl eleverna behärskar *de/dem*?

3. Urval och metod

Uppsatsen bygger ett lucktest där eleverna i förväg fått veta att de i samtliga luckor ska fylla i antingen *de* eller *dem*. Lucktestet har tidigare använts i en liknande undersökning av Katharina Hallencreutz. (1980:84-101). Lucktestet innehåller 18 luckor där luckorna är subjekt, objekt, artiklar samt demonstrativa pronomen (Se bilaga 1). Fördelen med att använda ett lucktest är att eleverna här tvingas använda antingen *de* eller *dem*. Nio elever fyllde inte i lucktestet korrekt trots tydliga instruktioner. Antingen förkom *dom* eller så lämnades en eller flera luckor tomma och därför har dessa uteslutits.

Då det ingår i uppsatsens syfte att undersöka hur resultatet i lucktestet varierar med ålder så har undersökningen genomförts i sex klasser från grundskolans år sju till gymnasiets år tre. Sammanlagt deltog 182 elever i undersökningen. I tabellen nedan redovisas klassernas elevantal samt könsfördelning.

	Flickor	Pojkar	Sa:
År 7	14	19	33
År 8	17	20	37
År 9	13	12	25
HP1	13	15	28
EK2	17	14	31
NV3	10	18	28

Tabell 1 Antal flickor respektive pojkar i undersökta klasser

En hypotes under arbetets gång har varit att lärarens inställning till *de/dem/dom* påverkar undervisningen som i sin tur påverkar elevernas resultat i lucktestet. Har elever som tillåts skriva *dom* svårare att använda *de* och *dem* korrekt? Av den anledningen har klassernas svensklärare intervjuats.

Intervjuerna hade formen av samtal där jag i förväg hade några huvudfrågor som jag ville få svar på. (Se bilaga 2) Intervjuerna, som tog mellan 30-50 minuter i anspråk, spelades in och transkriberades

ordagrant snarare än ljudagrant i efterhand. Lärarna har sedan sett transkriptionerna och godkänt dem.

Skolorna där undersökningen genomfördes ligger båda i Göteborgsområdet. Valet av skolor grundar sig på lärarnas möjlighet att delta i intervjuerna. Skolorna ligger i samma stadsdel men har en något olika karaktär. Grundskolan ligger i ett villaområde där medel- och höginkomsttagare dominerar. Antalet invandrarelever är relativt litet i den här skolan medan gymnasieskolan har en mer blandad karaktär både vad det gäller ekonomi, social status och etnicitet.

4. Bakgrund

4.1 Skolan och språket

Språket delas in i tal- respektive skriftspråk, offentligt språk respektive privat språk. När barnen kommer till skolan har de redan tillägnat sig ett privat talspråk som fungerar ypperligt i samtal med kamrater, lärare och föräldrar. Den delen av språket som skolan ska hjälpa barnen att utveckla är framför allt det offentliga (skrift)språket där elevernas privata talspråk inte räcker till. (Teleman 1991: 39f) I ett demokratiskt land som Sverige bör ett av målen med svenskundervisningen vara att eleven lär sig behärska det offentliga språket för att i framtiden aktivt kunna delta i den offentliga diskussionen. (Teleman 1979:109-111, 1991: 39f)

Att det offentliga språket ställer högre krav på korrekthet bottnar i språkets kommunikativa syfte. Offentlig kommunikation sker ofta i skrift och skriften är i princip monologisk. Det innebär att vi inte i förväg vet vem som kommer att läsa och bedöma texten. För att på bästa sätt nå fram med vårt budskap blir då kravet på korrekthet högre här än i privat språk. Vi blir därför tvungna att följa språkets normer på ett annat sätt än i den privata kretsen. (Teleman 1979:20f)

Teleman förespråkar försiktig konservatism. Innan lärarna accepterar *dom* som fullgott alternativ till *de/dem* måste användningen först bli mer utbredd och allmänt accepterad. (1991:71) ”Ingen slipper heller ifrån att behärska detta språk som inte vill förvisas från de hyggligt betalda arbetena eller från möjligheten att gå vidare i utbildningssystemet. Det är kortsiktigt att glömma vem det är som bestämmer utanför skolan.” (Teleman 1979:113)

Hur hänger det här samman med problematiken kring *de/dem/dom*? Det kan verka långsökt att endast fokusera på elevernas användning av

de/dem men faktum är att den här frågan har väckt och fortfarande väcker stor uppmärksamhet, inte bara bland språkvetare och svensklärare utan även bland folk i allmänhet. Flertalet dagstidningar och andra medier erbjuder idag språkintresserade hjälp i språkvårdsfrågor och den här frågan är ständigt återkommande. (Se exempelvis Andersson 2000:97-102 och Grünbaum 1996:19-22) Det är alltså fortfarande inte accepterat att använda talspråksformen *dom* där det språkriktiga alternativet hade varit *de/dem* – i alla fall inte i offentligt skriftspråk, det språk som skolan ska lära eleverna.

4.2 Styrdokument

Den svenska skolan är målstyrd. Det innebär att eleverna efter avslutad kurs ska ha nått de mål som står i den aktuella kursplanen för att kunna kvittera ut ett godkänt betyg i ämnet. Lärarens uppgift är således att planera undervisningstimmarna som han/hon har till förfogande så att alla elever i slutet av kursen har haft chans att uppnå målen. För att avgöra om det ingår i skolans roll att bedriva språkvård så granskas här kursplanerna i svenska på grundskolan och i kursen Svenska A på gymnasiet.

4.2.1 Svenskämnet i grundskolan

I kursplanen för svenska i grundskolan finns inte termen *språkvård* explicit uttryckt. Inbäddat i målbeskrivningen finns dock punkter som innebär att eleven ska lära sig att skilja på talat och skrivet språk.

”genom eget skrivande fördjupar sin insikt i grundläggande mönster och grammatiska strukturer i språket samt utvecklar sin förmåga att tillämpa

skriftspråkets normer i olika sammanhang” (Lpo-94)

”genom att använda språket lär sig eleverna att behärska situationer som ställer olika språkliga krav på inlevelse, utförlighet och formell korrekthet” (Lpo-94)

Redan i slutet av årskurs fem ska eleven ”kunna tillämpa de vanligaste reglerna för skriftspråket och de vanligaste reglerna för stavning (...)” (Lpo-94)

Att eleven efter avslutad kurs ska kunna skilja på skrivet och talat språk ligger således inbäddat i både kursbeskrivning och målbeskrivning.

4.2.2 Svenskämnet på gymnasiet – Svenska A

Inte heller i kursplanen för Svenska A står termen *språkvård* att finna. Däremot står det att eleven ska ”utveckla förmåga att tala och skriva väl” (Lpf-94). Vad det innebär att tala och skriva väl är inte självklart utan blir en dömningsfråga som läraren får handskas med.

Det för uppsatsen mest väsentliga målet i Svenska A är att eleven ska ”vara medveten om skillnaderna mellan talat och skrivet språk”. (Lpf-94) Målet är tydligt formulerat och innebär att eleven bör vara medveten om att uttryck som *dom* inte hör hemma i skriftspråket.

I betygskriterierna för godkänt i samma kurs står det att eleven ska ”formulera sig sammanhängande i tal och skrift i både formella och informella sammanhang med hänsyn till mottagaren”. (Lpf-94) För att bli godkänd ska eleven också använda sig av ”grundläggande regler för språkets bruk och byggnad samt skilja på talat och skrivet språk.” (Lpf-94)

Mycket fokuserar på just distinktionen mellan talat och skrivet språk. En rimlig läsning av detta är att i den bästa av världar ska samtliga elever kunna skilja på *de* och *dem*. Dock är det inte alla som är överens om att *dom* faktiskt inte tillhör skriftspråket och då lägger läraren troligtvis inte heller någon vikt vid att lära eleverna just *de/dem*. För en översikt av debatten kring *dom* i skrift hänvisas till Ulf Teleman (2003:158-162).

5. Tidigare forskning

1976 skickade Svenska språknämnden ut en enkät till samtliga huvudlärare i svenska på landets 1600 gymnasie- och högstadieskolor. Syftet var att kartlägga problem i den språkliga delen av svenskundervisningen. Resultatet presenterades av Catharina Grünbaum i *Språkvård* (1976:4). För den här uppsatsen finns det ett avsnitt i Grünbaums framställning som är av speciellt intresse, nämligen talspråksformer i skrift där just *dom* ägnades stor uppmärksamhet (1976:4). Det visade sig att 20 % av lärarna tillät *dom* i grundskolan medan endast 8 % av gymnasielärarna tillåter *dom* i elevernas skriftliga produktion. Lärarna blir mer restriktiva ju äldre eleverna blir. 10-20 % av samtliga lärare lyfter även fram elevernas användning av talspråksformen *dom* som ett problem i elevernas textproduktion. (1976:11)

Grünbaums redogörelse inspirerade till vidare forskning kring elevernas bruk av *de/dem/dom*. Först ut att undersöka saken närmare var Katharina Hallencreutz (1980:84-101). Hon gör dels en undersökning av bruket i elevuppsatser och dels låter hon åtta klasser från högstadiet fylla i ett lucktest. Fördelen med lucktest är som Hallencreutz uttrycker det ”att de tvingar alla inblandade att använda de-dem” (1980:89). Hallencreutz undersökte i sin studie hur kön, ålder och socialgrupp påverkar bruket av *de/dem/dom*. Hon fann att eleverna i år nio var både säkrare och mer frekventa i sin användning av *de/dem* än de yngre eleverna. Uppsatser med lågt betyg innehöll fler *dom* vilket enligt Hallencreutz kan ”ge visst fog för förmodan, att detta sammanhänger elevernas sociala bakgrund” (1980:100). Sammanlagt var det 70 % av eleverna som använde sig av *de/dem*. Resten skrev *dom* eller blandade *de/dem* och *dom*.

Vidare konstaterar Hallencreutz att förmågan att skilja på *de* och *dem* överlag är god. I lucktesterna visade det sig att eleverna i genomsnitt hade mindre än ett fel. ”Det tyder på att dagens skolelever kan – om de tvingas välja mellan *de* och *dem* – träffa ett korrekt val” (1980:101). Hallencreutz hävdar att elevernas intuitiva, naturliga, språkkänsla hjälper dem att göra rätt val. Det eleverna behöver diskutera tillsammans med sina svensklärare är skillnaden mellan tal- och skriftspråksnormer snarare än grammatiska regler för användningen av *de/dem*.

Hallencreutz undersökte även 1992 elevuppsatser och fann då att det nu var hela 80 % av eleverna som använde *de/dem*, en ökning med 10 % från hennes tidigare undersökning (1992/3:20f).

Så sent som 2003 genomförde Gisela Håkansson och Catrin Norrby en undersökning av *de/dem/dom* bland något äldre studenter. De lät 100 studenter vid Lunds Universitet fylla i ett lucktest. De kunde i undersökningen påvisa att studenter idag inte använder *dom* som ett naturligt alternativ till pronomenen *de* och *dem*. Håkansson och Norrbys undersökning visade också att valet mellan *de* och *dem* snarare handlar om position än funktion. Studenterna valde gärna objektsform i positionen efter det finita verbet oavsett pronomenets funktion. Vidare konstaterade Håkansson och Norrby att ”vi har fått en ökad formriktighet med en ny böjningsform av ett demonstrativt pronomen: *dem här/där*”. Dessa former existerar inte enligt Svenska Akademiens grammatik då definitiva (demonstrativa) pronomen inte böjs i kasus. (Håkansson & Norrby 2003/3:16)

Staffan Nyström har i en undersökning från 1978 låtit 302 gymnasieelever uttala sig i språkvårdsfrågor som berör talspråk i text. Syftet med undersökningen var att få en bild av olika språkformers status bland eleverna. Alla elever fick fylla i en enkät där 28 meningar

fanns nedskrivna. I varje mening skulle eleverna göra ett val mellan ett traditionellt skriftspråkligt alternativ och ett mer talspråkligt sådant.

Informanterna fick ta ställning till två färdigproducerade meningar - den ena med *de/dom* som subjekt och den andra med *dem/dom* som objekt. Nyströms undersökning visade att 40 % av eleverna godkänner *dom* som både objekt och subjekt, 25 % godkänner enbart *dom* som subjekt och objekt och 35 % väljer det traditionellt korrekta alternativet som det enda möjliga, det vill säga *de* som subjekt och *dem* som objekt (1978:18). Nyström har även jämfört resultaten från olika gymnasieprogram och här visar det sig att naturvetenskapliga gymnasister är mest skriftspråkliga medan eleverna som läser tekniska program är minst skriftspråkliga. Orsakerna till detta menar Nyström ligger i förväntningarna som ställs på eleverna. Eleverna på naturvetenskapliga programmet ses enligt Nyström som skolans elit och har därför högre krav på sig från föräldrar, lärare och sig själva (1978:22). Nyström fann också att pojkarna var mer måna om att bevara det traditionella skriftspråket än flickorna. Någon möjlig förklaring till detta vågar Nyström inte ge sig in på. Intressant är dock att skillnaden mellan könen också avspeglar sig bland de tillfrågade elevernas lärare. Medan den manliga delen av kollegiet vill föra det traditionella skriftspråkets normer vidare är de kvinnliga lärarna mer öppna för talspråk i skrift.

När det gäller bruket av *de/dem/dom* utanför skolans väggar finns två undersökningar gjorda av Sten Ewerth som är värda att nämna. Ewerth undersökte 1977 hur den svenska pressen använder *de/dem/dom*.

Andelen *dom* av alla *de/dem/dom* i åtta svenska dagstidningar utgjorde 2,4 %. Störst andel *dom* hade Aftonbladet (7,8 %) där den största delen återfanns på insändarsidorna.

I första hand var det pronomenen *de* och *dem* som ersattes av *dom*. Ewerths slutsats är att *dom* inte på något sätt hotar formerna *de* och *dem* utan att *dom* främst används som intimitetsmarkör i vissa texttyper och nästan uteslutande som pronomen (Ewerth 1978: 25-30).

Ewerth förnyade sin undersökning av pressens användning av *de/dem/dom* femton år senare. Samma tidningar undersöktes nästan på dagen femton år senare. Det visade sig då att andelen *dom* minskat till 1,8 %. Aftonbladet var fortfarande den tidning som använde *dom* flitigast (4,7 %). Tydligast skillnad mellan de två undersökningarna var att *dom* som fristående artikel så gott som helt upphört (Ewerth 1992:7-19).

6. Resultat

I del I presenteras elevernas resultat i lucktestet för att i del II kopplas till lärarens attityd till användningen av *de/dem/dom*. I del III diskuteras elevernas fel, vilka luckor som var svåra respektive lätta.

6.1. Resultat del I: Elevernas resultat

Inledningsvis har elevernas resultat i lucktestet sammanställts i en tabell där samtliga klasser återfinns, detta för att ge en överskådlig bild av undersökningens utslag. Max antal rätt på lucktestet är 17 poäng. Detta beror på att språknämnden godkänner både *de* och *dem* i lucka 14 vilket har gjort det omöjligt att bedöma elevernas svar som rätt eller fel. (Andersson 2000: 98). Lucka 14 lämnas för den skull inte åt sitt öde utan återkommer i den tredje resultatdelen.

	Flickor	Pojkar	Hela klassen
År 7 (14 f, 19 p)	15,3	13,5	13,8
År 8 (17 f, 20 p)	15	15,7	15,4
År 9 (13 f, 12 p)	15,7	12,9	14,4
HP 1(13 f, 15 p)	13,4	13,9	13,6
EK 2 (17 f,14 p)	14,5	14,2	14,4
NV 3 (10 f,18 p)	15	15,4	15,2

Tabell 2 Genomsnittliga resultat för pojkar och flickor på lucktestet.

6. 2 Analys del I

Av resultatet att döma spelar elevernas ålder ingen roll. Om klasserna ordnas efter resultat så var det år 8 som behärskade *de* och *dem* bäst tätt följd av NV3 på andra plats. På delad tredje plats kommer år 9 och EK2 som hade samma genomsnittliga poäng, 14,4. Fjärdeplatsen knep år 7 och klassen som hade sämst resultat var HP1.

Redan här kan vi också utesluta att kön spelar någon roll för resultatet i lucktestet. I år 7, år 9 och EK2 uppvisade flickorna ett något bättre genomsnitt än pojkarna och i övriga klasser var förhållanden de motsatta – pojkarna hade ett bättre genomsnittligt resultat.

För att närmare undersöka de olika klassernas resultat visas hur antalet fel fördelar sig på eleverna i de olika klasserna.

<i>Antal fel</i>	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-17
År 8	15	6	8	4	0	2	0	1	0	1	0	0
<i>flickor (17)</i>	7	2	2	3	0	2	0	0	0	1	0	0
<i>pojkar (20)</i>	8	4	6	1	0	0	0	1	0	0	0	0
NV3	10	4	5	6	1	0	1	0	1	0	0	0
<i>flickor (10)</i>	3	0	1	6	0	0	0	0	0	0	0	0
<i>pojkar (18)</i>	7	4	4	0	1	0	1	0	1	0	0	0
År 9	5	4	5	1	5	3	0	0	2	0	0	0
<i>flickor (13)</i>	5	4	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>pojkar (12)</i>	0	0	4	0	4	2	0	0	2	0	0	0
EK2	7	7	4	4	3	2	1	2	0	0	0	1
<i>flickor (17)</i>	6	2	3	0	1	2	1	2	0	0	0	0
<i>pojkar (14)</i>	1	5	1	4	2	0	0	0	0	0	0	1
År 7	3	5	5	3	7	5	2	0	2	0	1	0
<i>flickor (14)</i>	3	2	1	1	3	1	1	0	1	0	1	0
<i>pojkar (19)</i>	0	3	4	2	4	4	1	0	1	0	0	0
HP 1	1	5	5	2	7	4	3	1	0	0	0	0
<i>flickor (13)</i>	0	2	2	1	3	4	1	0	0	0	0	0
<i>pojkar (15)</i>	1	3	3	1	4	0	2	1	0	0	0	0
Sa:	41	31	32	20	23	16	7	4	5	1	1	1

Tabell 3. Spridning. X-antal elever med Y-antal fel uppdelat på klass och kön.

Att klassernas resultat varierar beror på hur enskilda elever har svarat. I tabellen ovan har klasserna ordnats efter resultat med den bästa klassen överst och den sämsta klassen längst ner. Tydligast i den här framställningen är att det i de bättre klasserna är många elever som har noll eller få fel. I kolumnen för noll fel sjunker antalet elever ju längre ner i tabellen vi förflyttar oss. Är det många elever som har noll eller få fel sjunker genomsnittet kraftigt. I år 8 och NV3 är det 89 % av eleverna som har 0-3 fel medan det i HP1 endast är 46 % som har 0-3 fel. I år 9 hade flickorna ett högre genomsnitt än pojkarna och det beror som tabellen visar på att 9 av 13 flickor hade noll eller ett fel medan ingen av pojkarna hade noll eller ett fel. Att pojkarnas och flickornas genomsnitt skiljer sig åt beror med andra ord på individuell variation – i vissa

klasser hade någon av flickorna ett dåligt resultat som drog ner genomsnittet (ex. år 8) och ibland vice versa (ex. EK2).

Varken kön eller ålder verkar spela någon roll för elevernas förmåga att använda *de/dem* på ett korrekt sätt. Inte heller Hallencreutz kunde i sina undersökningar finna några markanta skillnader mellan pojkar och flickor. Däremot fann hon att de äldsta eleverna var säkrare i sin användning av *de/dem* än de yngre eleverna, något som jag inte kunnat se i min undersökning. (1980:100)

6.3 Resultat del II: Lärarens attityd

När variationen inte går att förklara med hjälp av kön eller ålder återstår en jämförelsepunkt i min uppsats – det handlar om lärarens undervisning och inställning till *dom* i skrift. Här ges sammanfattningar av lärarintervjuerna.

6.3.1 År 7

Peter har arbetat som svensk- och engelsklärare på högstadiet i 11 år. Han nämner redan inledningsvis att han tar upp skillnaden mellan talspråk och skriftspråk med sina elever i både svenska och engelska ”men sedan huruvida de kommer ihåg det är ju en annan sak”. Hans uppfattning är att talspråket har smugit sig in mer och mer i elevernas texter under hans tid som lärare och ”de skriver *dom* mycket mer nu än vad de gjorde för tio år sedan”. När vi pratar om vad som kan ligga bakom denna ökning säger Peter:

Många av de här sakerna är faktisk i de böckerna som de läser. Jag ser ju i barnböcker som jag själv läser hemma för mina barn, säger mig med j och... alltså det är väldigt vanligt att, även i Astrid Lindgren och i andra barnböcker, förenkla det lite mer talspråkligt. Och det är klart det blir ju jättesvårt. Klart att det blir svårt att veta vad som gäller när det är det man ser och så säger jag en annan sak.

I undervisningen går Peter igenom skillnaden mellan *de* och *dem* i samband med grammatikundervisningen som ligger som ett block på ett par veckor. De övningar som eleverna får är de som läroböckerna erbjuder och Peter menar att eleverna då ofta lyckas bra men att eleverna har svårt att omsätta detta i sin egen produktion. Peter rättar inte eleverna när de skriver meningar som ”dem är glada” och detta försvarar han med att det finns betydligt allvarligare fel som är viktigare att få rätt. ”Jag tycker inte det är ett stort fel när det handlar om sjuor. Det är

mycket viktigare att få ett flyt i texten. Kommatering är många riktigt dåliga på om man får säga så om sina elever...”

När jag frågar Peter om han föredrar att eleverna skriver ”dom är glada” istället för ”dem är glada” svarar han:

Jag har sagt att det är lite beroende på vad de ska skriva, men ja, ja säger väl oftast skriv hellre dom än gör fel på de och dem. Dem är glada, det är... Då är det bättre att skriva dom om de inte riktigt fixar det.

Här antyder Peter att han har olika krav beroende på vilken genre eleverna ska skriva. Detta är ett vanligt argument som flera av lärarna lyfter fram.

Men det är klart att jag tycker att fixar ni det här är det mycket bättre att ni använder *de* och *dem*. Det är naturligtvis ett snäpp bättre. Men samtidigt så kan jag tycka att det är en skitgrej. Jag själv är inte så störd av att skriva *dom* med o faktiskt. Jag tror att det kommer mer och mer också.

Sammanfattningsvis är Peter relativt liberal i sin syn på användningen av *de/dem/dom*. När eleverna känner sig säkra på användningen av *de* och *dem* är det ett plus i kanten men är eleverna osäkra på användningen är det bättre att använda *dom* - både som objekt och subjekt. Betyget påverkas inte heller om eleverna använder *dom* eftersom Peter anser att just det här är en ”skitgrej”.

6.3.2 År 8

Precis som Peter har Gunilla under sina 35 år som lärare uppmärksammat att talspråk har blivit betydligt vanligare i elevernas texter. ”Just att skriva som man talar har blivit väldigt vanligt och oftast förstår man ju ändå men när det dyker upp saker som *också* med *o-x-å* och att man stuntar i t:et på *det* så börjar det bli för mycket tycker jag” Gunilla tycker det är viktigt att eleverna får diskutera skillnaden mellan det språk vi talar och det språk vi skriver.

Hon ser hellre att eleverna använder *de/dem* på ett felaktigt sätt än att de konsekvent använder *dom*. Gunillas argument för fortsatt användning är att *dom* sticker i ögonen på både svensklärare, språkvetare och allmänhet. Att skriva *dom* är det enligt Gunilla mer än ett litet språkfel eftersom att eleverna kanske kommer att bedömas som utbildade eller okunniga.

Om eleverna skriver *dom* så stör det egentligen inte så mycket i själva läsningen men däremot får eleverna en stämpel. Språket säger ju vem vi är. Om de skriver *dom* i exempelvis en jobbsökan så kanske de

sorteras bort eftersom de inte behärskar språket. Dessutom har jag svårt att tro att gymnasielärarna accepterar *dom* så vi skulle ju göra våra elever en tjänst om vi uppmantrar eleverna att skriva *dom*.

Men Gunilla kör inte samma hårda linje för alla elever. De elever som är duktiga skribenter, som har flyt i texten och ett bra språk för övrigt, tillåts inte skriva *dom*. De svaga eleverna däremot gäller det att uppmantra så att de skriver överhuvudtaget och då låter hon *dom* passera obemärkt.

Alla ska inte bli akademiker och behöver inte veta detta, men alla ska få chansen. Men de som är duktiga annars, som skriver bra och har höga mål, kräver jag mer av. De får inte skriva *dom*.

Utöver elevens ”duktighet” så tar Gunilla även hänsyn till elevernas ålder. När eleverna kommer till år sju så är kunskaperna näst intill obefintliga. Använder sjuorna *de/dem* så är det snarare språkkänsla än kunskaper som ligger bakom. Gunilla ställer därför inga krav på sjuorna att de ska använda *de/dem*. Men när eleverna ska lämna grundskolan så bör så många som möjligt kunna använda *de* och *dem* på ett grammatiskt korrekt sätt.

Gunilla är inte alltså inte lika tillåtande som Peter men hon accepterar talspråksformen i dialoger, tal, krönikor, brev och sagor. Gunillas uppfattning är dock att elever som väl fått kläm på *de/dem* inte använder *dom* även om genren tillåter ett språk som ligger närmare talet.

6.3.3 År 9

Victoria och är 38 år gammal och har arbetat som lärare i svenska, engelska och tyska sedan 12 år tillbaka. Victoria har även undervisat yngre elever (år 4-5) men undervisar nu i huvudsak år 6-9.

Victoria uppskattar att ungefär 1/3 av eleverna i hennes klass genomgående använder talspråksformen *dom* i sina texter. Det är inte så vanligt att eleverna använder *de* och *dem* på ett inkorrekt vis utan ”då använder de *dem* rätt igenom bara för att de vet att de inte ska skriva *dom*.” Victoria menar att eleverna överanvänder *dem* när de har fått klar för sig att *dom* inte hör hemma i skrift. ”Några vet inte ens att det heter *de* ibland och *dem* ibland”.

Victoria tar upp *de/dem* i samband med grammatikundervisningen men hon tycker inte att satslösning hjälper de elever som har svårt att skilja *de* från *dem*. Det blir för komplicerat.

Victoria skulle för all del önska att alla elever behärskade *de/dem* men hon tycker inte att det är ett problem som är speciellt stort. Precis som

Peter så anser Victoria att det finns viktigare delar att arbeta med när det gäller elevernas språk än att just skilja på *de/dem*.

Sedan har man ju sådana som går i nian och fortfarande kanske håller på med det, men jag brukar påpeka det. Men det är inte något som jag lyfter fram i första hand, absolut inte. Det är det inte. Då tycker jag hellre att man lägger mer krut på att man får det korrekt när man stavar och så.

Som citatet ovan antyder så ställer Victoria högre krav på niorna än på sjuorna när det gäller förmåga att skilja på tal- och skriftspråk vilket även innefattar *de/dem/dom*. Victoria tror också att elevernas känsla för *de/dem* kommer med tiden i och med att det på gymnasiet ställs högre krav och där får mer träning i att skriva korrekt svenska.

Ja det är ju klart att när de kommer till gymnasiet eller så så blir det ju högre krav men det är fortfarande så mycket annat i en uppsats som inte stämmer hos våra elever och det är viktigare. Den här grejen är mer finslipning tycker jag, när resten stämmer kan man ta tag i det här med *de* och *dem*.

Precis som övriga lärare tillåter Victoria att elever som inte behärskar *de/dem* använder *dom* men hon uppmuntrar alla att försöka använda skriftspråket. Om eleverna sedan gör fel så har de i alla fall försökt och "det är väl ett sätt att lära sig, trial and error". Victoria brukar ibland rätta eleverna när de skriver *dom* men inte konsekvent. Hon ställer inga krav på att eleverna ska använda *de* och *dem*.

6.3.4. HPI

Sven är 59 år gammal och har arbetat som gymnasielärare i svenska och engelska i drygt 33 år. Till skillnad från de andra lärare jag pratat med lägger Sven ingen speciell undervisningstid på diskussioner kring tal- och skriftspråk "Om jag tar upp det är det mest i förbifarten men jag tror de flesta vet att man inte skriver som man pratar".

När jag vill lyfta fram frågan kring *de/dem/dom* avbryter Sven och säger uppgivet "jaha, ja det där har jag gett upp". Att eleverna ska lära sig skilja på *de* och *dem* är enligt Sven ett omöjligt uppdrag "eftersom vi alltid säger *dom*".

Sven uppskattar att det i den aktuella klassen är ungefär 40 % av eleverna som inte använder *de* och *dem* på ett korrekt sätt. "Ibland blir jag häpen över att de kan missa på det för det ser så konstigt ut i skrift då de lägger fel form va." Sven förespråkar en *dom*-revolution. Argumentet han använder är att "man inte kan slåss mot den här

förändringen, *dom* kommer mer och mer överallt och det kan vi inte stoppa. Jag tycker faktiskt det är överdrivet med det här *dom*-hatet”.

Sven har en nästintill deterministisk syn på *dom*. Förr eller senare kommer vi att skriva *dom* och då finns det ingen anledning att lägga undervisningstid på frågan. Dessutom tycker Sven att problemet är överdrivet. Visst, många har svårt att skilja på objekts- och subjektsform men enligt Sven har eleverna större behållning av att lära sig exempelvis styckeindelning vilket är ett betydligt större problem när eleverna skriver.

Med Svens syn på *de/dem/dom* klargjord så är det inte svårt att förstå varför han inte heller rättar eleverna när de använder *de* och *dem* på ett felaktigt sätt. ”Jag brukar säga att är ni osäkra så använd *dom*. Jag stör mig mindre på det i alla fall”. *Dom* är av Sven accepterat i alla genrer med undantag för vad Sven kallar kanslisvenska – en genre som Sven inte lägger mycket undervisningstid på.

När jag nämner begreppet ”vårdat språk” och frågar om det är något han vill att eleverna använder så svarar Sven:

Ja det pratar jag rätt mycket om faktiskt för att de är ju ungefär som dresscode va. Är nåt slarvigt skrivet och inte korrigerat med stavningskorrigerare eller någonting så sorteras man bort va. Så det är jag rätt noga med att poängtera att det ska va korrekt. Prydlighet premieras brukar jag löjla mig med att säga.

Det intressanta här är Svens syn på vårdat språk respektive *de/dem/dom*. Trots att Sven premierar prydlighet och korrekthet så läggs ingen undervisningstid på att lära eleverna skilja på *de* och *dem* – som just är en språkvårdsfråga. Möjligen väljer Sven att lägga den här frågan åt sidan då han är övertygad om att *dom* förr eller senare kommer att bli lika accepterat som *de/dem*.

6.3.5 EK2

Läraren som undervisar eleverna i EK2 heter Lisa och är 60 år gammal. Hon undervisar i svenska, språklig medvetenhet och är även utbildad specialpedagog. Lisa tog lärarexamen 1973 och har arbetat som gymnasielärare i 35 år.

Lisa har, precis som de andra lärarna med lång erfarenhet, uppmärksammat att talspråksvarianter av olika slag har smugit sig in mer och mer i skriften under de senaste tio åren. Detta gäller även elevernas användning av *dom*. ”Fast *dom* har elever alltid skrivit... Men när jag började var det inte alls så många *dom* som det är nu.” Precis

som flera av de andra lärarna accepterar Lisa talspråksvarianten i vissa genrer – kåserier, krönikor och andra vad hon kallar lättsamma stilar.

Allt språk är ju kommunikation och det är inget fel att prata vardagligt och prata slang och kanske till och med en och annan svordom ibland men man ska vara medveten om och kunna skilja på tal och skrift. Även inom skriftspråket veta att det finns olika stilmivåer. Det gäller att anpassa sig efter situationen och mottagaren. Det pratar vi mycket om. (...) Är det en vårdad text och de ska kunna skriva *de* och *dem*. Det är inte fel att skriva *dom* ibland, till exempel i en krönika. Men inte en skoltext egentligen. Vi ska lära eleverna ett vårdat språk.

Lisa har en tydlig bild av sin roll som svensklärare. Det ingår i hennes uppgift att lära eleverna att använda ett vårdat språk och i det vårdade språket ingår inte talspråk, och därmed inte heller *dom*. Lisa rättar därför alltid eleverna när de skriver *dom*, men hon rättar även felplacerade *de/dem*.

Enligt språknämnden så ska man rätta det. Det kommer säkert att förändras, det säger jag till eleverna också att språket utvecklas hela tiden men som det är nu ska man kunna skilja på *de* och *dem* och inte skriva *dom*. Och sen så tror jag att elever har upplevt att lärare inte har rättat deras texter tidigare och det är väl en tanke att man vill att eleven skriver och är det för mycket rättat så kan det liksom hindra skrivarglädjen men det upplever inte jag i mina kurser. Där vill eleverna att texten ska rättas och bli en fin text.

Lisa tar berör frågan i samband med den traditionella grammatikundervisningen men även då hon efter någon inlämning noterat att många elever har haft svårt att använda *de/dem* på rätt sätt.

Om de inte har språkkänslan så försöker man förklara för dem hur det står i satsen om det är subjekt eller objekt, men det är jättesvårt ändå för vissa elever och då blir det överanvändande på *dem* istället, *dem* går ut och ja.. De går nog mest på språkkänsla. Försöker de tänka grammatiskt så blir det ofta överanvändning av *dem, dem, dem*.

6.3.6 NV3

Läraren som undervisar det naturvetenskapliga programmets teor heter Mikael och är 29 år gammal. Han undervisar förutom i svenska även i historia. Mikael har arbetat som gymnasielärare i tre år.

Mikael är den lärare som varit tydligast i sitt ställningstagande till *dom*. Ett *dom* går aldrig obemärkt förbi i en elevtext utan varje elev får vid varje inlämning kommentarer där Mikael skrivit exempelvis: talspråk – hitta synonym! Har en elev använt *dom* så finns det anmärkningar på det. Förvisso tillåter Mikael *dom* i ett fåtal genrer

exempelvis krönikor och sagor men då ska det vara ett medvetet val för att göra texten mer talspråklig och inte bero på okunskap.

Anledningen till att Mikael inte accepterar *dom* i elevernas skriftspråk är att språk är makt. Eftersom alla offentliga texter alltid bedöms, och förmodligen alltid kommer att bedömas av både språkvetare och allmänheten, så bör eleverna efter avslutade gymnasiestudier behärska skriftspråkets normer.

Det är ju ett petitessfel egentligen men eftersom det finns mycket språkpoliser runt om oss i samhället så får ett petitessfel större konsekvenser skulle man kunna säga. Nu ser jag inte mig själv som språkpolis utan jag tänker mer på människor som finns runt om oss som inte är svensklärare. Eleverna förmedlar sitt budskap även om de skriver *dom* och när jag tar upp det jag pratar ju om stilnivå och hur man skriver och sänder ett budskap och du kan inte veta vem det är som sitter och läser det egentligen är den enda argumentationen. Det kan vara så att du söker ett jobb och personen i fråga tycker att du ska kunna *de* och *dem* och så skriver du *dom* och därmed så får du inte ens komma på intervju. Men det går ju liksom inte att trycka hårdare än så tycker jag. Jag säger alltid att det ska vara *de* och *dem*.

Mikael ser hellre att eleverna gör fel på *de/dem* än att de använder *dom*. Gör eleverna fel har de i alla fall försökt använda skriftspråksnormen och det sänder inte samma budskap som att skriva *dom*.

Trots att Mikael lägger både tid och kraft på att lära eleverna att skilja på *de* och *dem* så tycker han att undervisningens resultat är klen. ”När de kommer fram till trean och man har haft dem och anmärkt det och diskuterat det en längre tid så tror jag att det är en bra bit över femtio procent som ändå inte hanterar det. Det kan till och med vara sjuttio procent” säger Mikael. Visserligen hade 10 av 28 elever (36 %) i Mikaelns klass alla rätt på lucktestet och det innebär att resten av klassen (64 %) inte behärskade *de/dem* till fullo vilket visar att Mikael har en god uppfattning av elevernas språkbruk. I genomsnitt hade dock klassen bara 1,5 fel vilket tillsammans med årskurs åtta var det bästa resultatet av de undersökta klasserna.

Mikael tror inte att *de/dem* kommer att ersättas av *dom*. Anledningen är att det fortfarande finns språkpoliser som anser att *dom* inte passar sig i skrift.

Jag tycker att argumentet att det finns en äldre generation som sitter och bedömer fortfarande håller då ett tag till. En sak som talar för *dom* är om fler gymnasielärare skulle börja godkänna det fast svensklärare har ju stilnivåmedvetenhet i grunden och därmed styr vi rätt hårt och jag tror att om du har fått femtio procent att skriva *de* och *dem* hos eleverna så

kommer de också anmärka på när folk skriver *dom* i framtiden. På så sätt kanske vi inte tar några steg mot *dom*.

Personligen tycker Mikael att det finns många andra problem i elevernas texter som är viktigare att fokusera på än just *de/dem/dom* men även de ”små språkfelen” avslöjar skribenten och Mikael anser att det ingår i svensklärares uppgift att faktiskt lära eleverna skriva offentliga texter på ett korrekt vis. ”Så länge språknämnden förespråkar *de* och *dem* tycker jag det är självklart att eleverna ska lära sig använda det”.

6.4 Sammanfattning del II:

Samtliga sex lärare tycker i grund och botten att det är mer korrekt att skriva *de* och *dem* än *dom*. Mikael (NV3), Gunilla (år 8) och Lisa (EK2) motiverar detta med att språk är makt. Språket sänder signaler och signalen som *dom* sänder är sällan positiv utan vittnar om skribentens okunskap. Samtliga använder arbetsansökningar som exempel. Ett slarvigt språk kan ligga eleverna rejält i fatet i sådana situationer och därför accepteras inte *dom* annat än i genrer där talspråket är tillåtet. Används *dom* i skrift ska det vara ett medvetet val av stil. De ser hellre att eleverna försöker använda *de* och *dem* än att de garderar sig med *dom*.

Även Victoria, som undervisar år 9, tycker att eleverna ska försöka använda *de/dem* eftersom att språknämnden rekommenderar det. Victoria håller dock inte samma hårda linje som Mikael, Gunilla och Lisa. Hon rättar inte eleverna varje gång de skriver *dom* och hon kräver inte att eleverna ska använda *de/dem* även om hon uppmuntrar eleverna att försöka.

Peter, som undervisar år 7, tycker inte att *dom* är ett stort problem och förstår att eleverna använder talspråksformen då den förekommer i både barn- och ungdomsböcker. Peter uppmanar sina elever att använda *dom* om de inte behärskar *de/dem* eftersom han anser det vara mer störande för läsaren om det står ”dem är glada” än ”dom är glada”.

Sven som undervisar handelsgymnasisterna är den enda lärare som ser deterministiskt på *doms* framtid. Förr eller senare kommer *dom* att accepteras och då finns det ingen anledning att kräva att eleverna ska lära sig ett förlegat språk.

Sven, Lisa och Peter prioriterar inte *de/dem* trots att de själva anser det vara det rätta skriftspråksbruket. Anledningen är att det finns mycket annat som eleverna måste få rätt, fel och brister som de anser vara allvarligare än *dom*. Även de andra lärarna anser att det finns mycket

annat att lägga fokus på men kräver ändå av sina elever att de använder, eller i alla fall försöker använda, *de* och *dem*.

6.5 Analys del II:

”När det kommer till kritan beror vår hållning i frågan *de, dem* gentemot *dom* på vad vi tycker är viktigast, solidariteten med den idag levande svenska texttraditionen eller solidariteten med moderniteten” (Teleman, Ulf 1991:61) När läraren väljer linje i frågan rör det sig med andra ord om kulturpolitiska handlingar. Lärarna i min undersökning intog alla olika positioner. Fyra lärare (Mikael, Gunilla, Lisa och Victoria) vill att eleverna använder *de/dem*. Peter och Sven däremot anser att *dom* nu blivit så vanligt att eleverna inte nödvändigtvis måste lära sig skriva *de* och *dem*.

Kan man se lärarens ideologi avspegla sig i elevernas resultat? De lärare som undervisar i de klasser som uppvisade bäst resultat är Gunilla och Mikael. Varken Gunilla eller Mikael godkänner att eleverna *dom* utan ser hellre att eleverna använder *de/dem* på ett felaktigt sätt. Övning ger färdighet. Gunilla ställer dock inte samma krav på de svaga eleverna men i huvudsak uppmanas alla elever att skilja på talspråksformen och skriftspråksformen. Så långt verkar det som att elever vars lärare inte accepterar *dom* är säkrare på *de/dem*.

År 7 samt HP1, vilka hade sämst resultat i lucktestet, undervisas av Peter och Sven – två lärare som accepterar *dom* i de flesta fall och det ställs inga krav på att eleverna ska använda *de/dem*.

När det gäller EK2 blir sambandet inte lika tydligt. Trots att Lisa förespråkar *de/dem* och trots att hon jobbar mycket med distinktionen talspråk/skriftspråk så har eleverna inte mer än 14,4 rätt. 58 % av Lisas elever har 0-3 fel medan nästan 90 % av Gunillas elever har samma resultat. Lisas elever lyckas inte lika bra trots att läraren säger sig lägga kraft på *de/dem/dom*.

År 8 som hade samma resultat som EK2 har en lärare som föredrar *de/dem* men lägger hellre fokus på annat som eleverna har problem med. Victoria rättar inte eleverna när de skriver *dom* men uppmanar eleverna att använda *de/dem*.

Elever som har lärare som inte accepterar *dom* har lyckats bättre i lucktestet. Elever som har lärare som accepterar *dom* har lyckats sämre. Lärare som förespråkar *de/dem* men inte rättar eleverna hamnar i mitten. Sammanfattningsvis kan man säga att lärarideologi förklarar resultatet på lucktestet betydligt bättre än ålder/utbildningsnivå. Detta är ett resultat som borde få lärare att tänka efter.

6. 6 Resultat del III: Vilka fel?

I tredje delen av resultatet granskas de luckor som eleverna hade problem med. Vilka luckor var det som ställde till med bekymmer för eleverna? Är det som Norrby och Håkansson hävdar, att eleverna snarare väljer form efter pronomenets position än funktion? (2003:11-16) Överanvänder eleverna *dem* som många av lärarna i min undersökning påstår? Vad väljer eleverna i det fall där valet är fritt enligt dagens norm (typen för de/dem som)?

Lucka	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	15	16	17	18
År 8	97	92	89	92	92	89	92	97	81	97	97	97	89	95	76	95	86
NV 3	100	82	100	89	96	89	82	96	89	100	89	93	89	96	71	93	89
År 9	84	68	84	72	88	84	100	92	92	88	96	92	96	80	60	84	80
EK 2	84	90	87	87	94	74	97	90	90	87	97	74	94	84	61	100	87
År 7	88	64	94	88	97	79	88	97	70	82	76	76	85	82	61	79	80
HP 1	93	71	89	79	89	68	86	96	75	96	89	75	89	96	71	82	82
Medel:	91	78	91	84	93	81	91	95	82	92	91	84	90	88	66	88	84

Tabell 4. Andel rätta svar /lucka och klass. (%)

6.6.1 Lätta luckor

I 8 av luckorna hade minst 90 % av eleverna rätt. Dessa luckor är 8, 5, 10, 1, 3, 7, 11 och 13.

Av dessa utgörs tre luckor av artiklar (*de* kristna folken, *de* största skeppen, *de* svenska vikingarna). Två pronomen är satsens objekt (stora hövdingar förde *dem* ända in i Medelhavet, man brukar kalla *dem*

drakar). Två luckor följer en preposition (många av *dem* for vida omkring, fanns det inte tillräckligt med mat åt *dem* alla). Den sista meningen som en stor del av eleverna behärskade är ett demonstrativt pronomen (*De* här raderna).

6.6.2 Mellanluckor

De luckor där eleverna har haft mellan 80-89% rätt har jag döpt till mellangruppen. I den här gruppen hamnade lucka 15, 17, 4, 12, 18, 9 och 6.

Av dessa mellansvåra luckor är fyra subjekt (*de* som lämnade sitt land, eftersom *de* ofta var prydda med ett drakhuvud i fören, det berättas att *de* kom seglande, *de* flesta återvände hem)

Två luckor är artiklar (*de* länder och folk, *de* städer och borgar) och en lucka är objekt (rädd för *dem*)

6.6.3 Svåra luckor

De luckor som eleverna hade svårast för var lucka 2 och 16. Där hade mindre än 80 % av eleverna valt rätt alternativ. Lucka 2 är ett subjekt (*De* var nordbor) och även lucka 16 är ett subjekt (andra var ute för att plundra de länder och folk *de* besökte).

6.7 Analys del III

Eleverna tycks inte ha några större problem att hantera artiklarna. Inte heller ställer *de/dem* till några större bekymmer när det handlar om objektsposition. Det mest intressanta är att ingen av luckorna som består av subjekt hamnar i den lätta gruppen. Detta tyder på att eleverna har bättre koll på användningen av *dem* än användningen av *de*. Möjligtvis kan det också vara ett tecken på att eleverna, precis som flera av lärarna antydde, överanvänder *dem*. De byter ut en vokal mot en annan och ersätter talspråkets *dom* med *dem*.

Vad är det som gör vissa luckor svårare än andra? Jag har av utrymmesskäl valt att fokusera på de två luckor som eleverna hade svårast för.

Lucka 2 är tillsynes inte speciellt komplicerad.(_____ (2) var nordbor som levde för ungefär tusen år sedan.) *De* inleder meningen och är ett tydligt subjekt. Meningen innehåller inte heller två pronomen vilket eventuellt skulle kunna förvirra eleverna. Men faktum är att eleverna har en tendens att överanvända *dem* och det är troligen där

förklaringen ligger. Att eleverna ofta väljer *dem* även i subjektställning visas också eftersom ingen av subjektluckorna tillhörde de ”lätta luckorna”. Dock ska det påpekas att tre av klasserna hade ganska hög procent på lucka 2 – år 8, NV3 och EK2, de duktigaste klasserna.

Till skillnad från lucka 2, där bara de tre svagaste klasserna hade bekymmer, så hade samtliga klasser utom HP1 allra svårast med lucka 16. Även lucka 16 är ett subjekt men här är förhållandena annorlunda. (Andra var ute för att plundra _____ (15) länder och folk _____ (16) besökte.)

Här finns dels två luckor i samma mening och dels är subjektet placerat i slutet av meningen. Dessutom ska de båda luckorna fyllas i med *de* (den första luckan är artikel och den andra är subjekt). I tidigare forskning har det visat sig att eleverna gärna utgår ifrån just placering och inte funktion. När pronomenet står i slutet av en mening väljer elever gärna objektsformen även om pronomenet har funktionen av ett subjekt. Resonemanget stämmer in här. (Håkansson & Norrby, 2003:11)

6.8 Lucka 14 – *de som eller dem som?*

Lucka 14 har i princip exkluderats från all tidigare resultatredovisning men här lyfts den fram. Traditionellt sett ska den här luckan fyllas av ett *dem* eftersom luckan föregås av en preposition och sedan följs av en *som*-sats. (Några av _____ som for iväg var handelsmän.) När pronomenet har en preposition framför och en efterföljande *som*-sats så är valet mellan *de* och *dem* inte lika enkelt. I huvudsak gäller samma regel här som i alla andra fall – *de som* används om pronomenet är subjekt och *dem som* om det är objekt eller styrs av preposition. Alternativet är att se fraser som *för de som* som fasta enheter som också de kan anses korrekta. Och sådan är dagens norm. (*Språkriktighetsboken* 2005:209) Det innebär att den aktuella frasen skulle läsas som ”Några av *de vikingar* som for iväg...” (Andersson 2001:98). I tabell 5 redovisas elevernas svar på lucka 14.

	De	Dem
År 7	21	79
År 8	16	84
År 9	12	88
HP1	21	79
EK2	32	68
NV3	29	71
S:a	22	78

Tabell 5. Resultat lucka 14.

Majoriteten av eleverna i samtliga klasser väljer det traditionella *dem*. I gymnasieklasserna är det fler som väljer *de* men fortfarande väljer majoriteten av eleverna *dem*.

Vad som ligger bakom elevernas val går inte reda ut här. Eventuellt beror även detta på hur lärarna ser på saken. Kanske accepterar lärarna båda varianterna men några sådana detaljerade grammatiska frågor ställde jag emellertid inte till lärarna.

7. Sammanfattande slutsatser

Är äldre elever säkrare på de/dem än yngre elever?

Nej. I min undersökning har det inte gått att påvisa något samband mellan ålder och korrekt användning av *de/dem*. Bäst resultat uppvisade den näst yngsta klassen och sämst var en av klasserna på gymnasiet (HP1). Trots att eleverna i gymnasiet hunnit läsa Svenska A (NV3 även Svenska B) så är de inte säkrare än eleverna i grundskolan.

Finns det någon skillnad mellan pojkar och flickor?

Något generellt samband mellan kön och korrekt användning av *de/dem* gick inte heller att finna i mitt material. I hälften av klasserna var flickorna något starkare och i andra hälften var pojkarna något vassare. Variationen beror på att det i vissa klasser var någon av pojkarna som hade väldigt många fel vilket drog ner genomsnittet och i vissa klasser var det någon flicka som drog ner genomsnittet för flickorna.

Vilka fel gör eleverna?

Eleverna hade lättast för luckor som skulle fyllas med *dem*, det vill säga objekt. De behärskade också artiklarna relativt bra. Vad som ställde till med problem för eleverna var *de*-luckorna. Eftersom eleverna bara kunde välja mellan *de* och *dem* kan en överanvändning av *dem* konstateras. Precis som tidigare forskning visat har eleverna också en tendens att välja form efter position snarare än funktion i satsen. Detta visade sig i lucka 16 där alla klasser hade relativt svagt resultat (60-76 % rätt, i genomsnitt 66 %).

I det fall där språkvården godkänner både *de* och *dem* (efter preposition med efterföljande *som*-sats) valde majoriteten av eleverna det traditionellt språkriktiga *dem*.

Påverkar lärarens inställning till dom i skrift hur väl eleverna behärskar de/dem?

I min undersökning visade det sig att lärarna som undervisade i klasserna med bäst resultat förespråkade fortsatt användning av *de/dem*. Lärarna tillät endast *dom* om det var ett genomtänkt val för att öka talspråkligheten i texten. Klasserna med liberala lärare (HP1 och år 7) som i stor utsträckning tillåter *dom* har lyckats mindre bra i lucktestet.

8. Avslutande diskussion

Min undersökning stämmer till viss del överens med vad tidigare forskning kommit fram till. Men till viss del motsäger mitt resultat Hallencreutz. Till skillnad från Hallencreutz visar mina resultat att elever som blir tvungna att använda skriftspråksnormen i skolan behärskar användningen av *de* och *dem* bättre än elever som får skriva *dom*. Hallencreutz menar att undervisning kring *de/dem* inte spelar någon roll utan att det snarare handlar om att eleverna måste lära sig skilja på talat språk och skrivet språk (1980:101). Jag tror att det handlar om en kombination. Elever som både får lära sig den grammatiska vägen och vägen via talspråk och skriftspråk får i alla fall bra förutsättningar.

Eleverna i Hallencreutz undersökning presterade dessutom bättre än eleverna i min undersökning. I genomsnitt hade eleverna i slutet av 70-talet mindre än ett fel vilket inte var fallet i min undersökning. Eleverna idag är således sämre på att använda *de/dem* korrekt.

Vad detta beror på kan jag bara spekulera kring. Eventuellt är det så att talspråket idag är accepterat på fler skriftarenor än under 1970-talet (exempelvis olika chattforum, sms och liknande) och därför har eleverna idag svårare att använda *de/dem* på ett korrekt vis.

Det mest intressanta resultatet är att lärarens inställning och undervisning verkar spela en större roll än elevers ålder för hur eleverna lyckas i valet mellan *de* och *dem*. Det verkar alltså vara så att lärare faktiskt påverkar elevers språk trots konkurrens från media, litteratur och Internet. Vill läraren att eleverna för *de/dem* vidare så är det inte klokt att tillåta *dom* i skrift. Att läraren gör medvetna val i frågor som denna är således viktigt för framtidens språk.

Min undersökning är begränsad. Den bygger på 189 elever och sex svensklärare. Det är därför inte möjligt att dra några generella slutsatser. Det kan vara så att eleverna i den här undersökningen är lågpresterande i jämförelse med andra klasser idag och att jag skulle ha fått andra resultat om jag genomfört undersökningen på andra skolor med andra elever och andra lärare. Dock är mönstret relativt tydligt och att resultatet skulle bli ett helt annat i andra skolor är inte troligt.

Det är på flera sätt möjligt att vidare undersöka elevers bruk *de/dem/dom*. En intressant fråga är hur elever använder pronomenet i sitt spontana språkbruk, det vill säga när de skriver egna texter.

9. Litteraturförteckning

- Andersson, Lars-Gunnar 2000. *Vi säger så*. Norstedts akademiska förlag.
- Ewerth, Sten 1978. Ska dom eller ska de? *Språkvård* 1978/2:25-30.
- Ewerth, Sten 1992. Tidningstexter, om *dom* igen. *Språkvård* 1992/3:17-19.
- Grünbaum, Catharina 1976. Språknämndens enkät till svensklärare. *Språkvård* 1976/4:3-23.
- Grünbaum, Catharina 1996. *Strövtåg i språket*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Hallencreutz, Katharina 1980. De-dem-dom i svenskt elevspråk. I: Larsson, Kent (red.) *Elevsvenska* (Ord och stil, Språkvårdssamfundets skrifter 12) Lund: Studentlitteratur, s. 84-103
- Hallencreutz, Katharina 1992. Elevtexter – rapport från en granskning. *Språkvård* 1992/3:20-21.
- Håkansson, Gisela & Catrin Norrby 2003. Vad kostar dem? *Språkvård* 2003/3:11-16.
- Lpo 94= *Kursplan i svenska*, Stockholm: Skolverket.
<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0708&infotyp=23&skolform=11&id=3890&extraId=2087>
Hämtad 2008-10-07.
- Lpf 94= *Kursplan Svenska A*, Stockholm: Skolverket.
<http://www.skolverket.se/sb/d/2503/a/13845/func/kursplan/id/3205/titelId/SV1201%20-%20Svenska%20A>
Hämtad 2008-10-07.
- Nyström, Staffan 1979. Talspråksformer i skrift – en attitydundersökning. *Språkvård* 1979/3:13-22.
- Språkriktighetsboken* 2005 (Skrifter utgivna av svenska språknämnden, 93) Norstedts Akademiska Förlag.
- Teleman, Ulf 1979. *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets*. Lund:LiberLäromedel.
- Teleman, Ulf 1991. *Lära svenska*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden, 75) Stockholm: Liber AB.
- Teleman, Ulf 2003. *Tradis och funkis. Om svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden, 87) Norstedts Akademiska Förlag.

Bilaga 1.

LUCKTEXT – DE ELLER DEM?

Pojke

Flicka

Klass: _____

Texten nedan innehåller ett antal luckor som du ska fylla i. Välj mellan de och dem.

_____ (1) här raderna kommer att handla om vikingar. _____ (2) var nordbor som levde för ungefär tusen år sedan. Många av _____ (3) for vida omkring. _____ (4) som lämnade sitt land tyckte illa om sin kung eller också fanns det inte tillräckligt med mat åt _____ (5) alla. Det berättas att _____ (6) kom seglande i väldiga flottor och att stora hövdingar förde _____ (7) ända in i Medelhavet. _____ (8) kristna folken var ofta rädd för _____ (9). Över femtio meter långa var _____ (10) största skeppen. Man brukar kalla _____ (11) drakar, eftersom _____ (12) ofta var prydda med ett drakhuvud i fören. _____ (13) svenska vikingarna drog mest österut. Några av _____ (14) som for iväg var handelsmän. Andra var ute för att plundra _____ (15) länder och folk _____ (16) besökte. _____ (17) flesta återvände hem, men en hel del nordbor stannade utomlands. Många var _____ (18) städer och borgar som växte upp på främmande mark.

Tack för din medverkan!

Bilaga 2

INTERVJUGUIDE - Lärare

- ålder, kön?
- tid i yrket?
- ämnen?
- åldrar?

- ✓ Tar du upp distinktionen talspråk och skriftspråk i undervisningen? Hur?
- ✓ Uppfattar du att eleverna är medvetna om skillnaden?
- ✓ Vilka spår av talspråk tycker du dig se i elevtexter?
- ✓ Rättar du fel som till exempel *dom*, *nån*, *mej*?
- ✓ Är *de/dem/dom* ett större problem än
 - *mej/dej/sej*
 - *nån*
 - *sån*
- ✓ Är *dom* vanligt förekommande?
- ✓ Vacklar eleverna i användningen av *de* och *dem*?
- ✓ Bättre med *dom* än att göra fel på *de/dem*?
- ✓ Tycker du själv att det är okej att skriva *dom*?
- ✓ Av vilken anledning är det viktigt att eleverna kan skilja på *de/dem* och *dom*?
- ✓ Hur motiverar du användningen av *de/dem* för eleverna?
- ✓ I vilken utsträckning talar ni om skillnaden mellan *de* och *dem*?